

УДК 785(477.8+477.54/.62)

Мельничук С.Ф. – проф., завідувач
кафедри народних інструментів РДГУ

ЗАХІДНА УКРАЇНА – СЛОБОЖАНЩИНА В ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-МИСТЕЦЬКОМУ ВИМІРІ

Свободолюбивий дух, який колись дав назву самій Слобідській (від слова свобода) Україні, постійно знаходимо у мистецьких проявах. Як світ ловив Г.Сковороду і не міг упіймати, як не зборола талант А.Веделя царська інтрига, так Г.Хоткевич їде у Гуцульщину, щоб на Західній Україні започаткувати бандурну школу, а разом із тим створити Гуцульський драматичний театр. Свободолюбивий дух і прагнення до єдності Лівобережної та Правобережної України теж отримали свій прояв у дослідженні кобзарства на східних землях Лесею Українкою та Ф.Колесою.

Мистецтво, професійна музика, дослідження українського фольклору в різних регіонах є тими чинниками, що протягом двох останніх століть єднають в одне ціле дух українства. Цю справу продовжує харківська цимбальна школа, яка сьогодні може пишатися плеядою професійних і самобутніх митців. Найвизначніших серед них є Лауреат премії ім. Б.Лятошинського, Лауреат міжнародного конкурсу композиторів у Торонто (Канада), заслужений діяч мистецтв України, професор Харківського університету мистецтв ім. І.Котляревського А.Гайденко, його син І.Гайденко – композитор, ст. викл. кафедри композиції та інструментовки цього ж закладу та кандидат мистецтвознавства й композитор Л.Донник.

Добірка творів Лариси Донник, яку уклав автор цих рядків, являє широкий спектр звернення до глибин народної мудрості та краси за допомогою музичних засобів. Ця збірка покликана засвідчити, що український народ єдиний і коріння його сягають Київської Русі і навіть проникають до витоків європейської цивілізації. Адже саме цимбалоподібний інструмент, що у різні часи і різні європейські народи іменували по різному, став прообразом билинних гуслів чи сучасних цимбалів. Для нього творять сьогодні композитори різних континентів, а в давнину ним послуговувався біблійний цар Давид. Духовність та загальноєвропейські цінності близькі серцю композитора Л.Донник, а разом із цим вона постійно пам'ятає про своє етнічне коріння. Тому таку важливу роль у її творчості відіграють історичні паралелі та церковна піднесеність вислову.

Музика творів Л.Донник оживлює атмосферу часів Козаччини, героїчного українського духу, що в основу існування суспільства поклав демократичні ідеали. Тематика композицій наскрізь проникнута повагою та любов'ю до історичного минулого нашого народу, його духовних надбань та шанобливої релігійності.

Слобожанщина увібрала в себе прогресивний дух просвітництва, бо постала не на диких просторах, а на тих історичних землях, де складала билини наші предки русичі. Тому Слобідська Україна породила одного з найвизначніших трибунів українства, яким був Г.М. Хоткевич.

Кожний твір Л.Донник має свою присвяту. І це теж є свідченням глибоко ліричної натури композитора. «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього» – цю знану кожному тезу поставимо на початку аналізу витоків сучасного мистецького та культурного стану в Слобідській Україні. Для упорядника цього видання вивчення і пропаганда культурної спадщини українського народу має першочергове значення. Це не лише шлях до патріотичного виховання – це шлях до самоповаги та усвідомлення ролі українського народу у розвитку європейської цивілізації. Історико-географічний феномен, яким є Слобожанська Україна далеко сягає за межі сучасних кордонів держави. Бо включала в себе області Вороніжа, Курська, Белгорода... Харківщину поправу можна вважати центром цієї культурно-історичної конгломерації. Навіть у рамках російської імперії Харків, якому понад

три з половиною століття, був одним із найпотужніших і найяскравіших культурно-мистецьких центрів. Музичне життя у цьому східному форпості української культури від самого початку будувалось на традиціях європейського Ренесансу, а цех музикантів міг конкурувати з іншими старовинними українськими містами. Про українність і глибоке національне коріння музичної культури Харкова говорять навіть знані імена бандуристів-кріпаків, які започаткували харківську школу кобзарства. Місток культурної традиції харківських бандуристів початку XVIII ст. А.Білаша та Ф.Губаренка у XX ст. з честю підтримали сучасні композитори Олександр Білаш та Віталій Губаренко.

Професійні надбання Харківщини у царині культури та мистецтва, і зокрема музики, були закладені діяльністю харківського колегіуму. Серед найвидатніших музикантів, чий імена пов'язані з діяльністю цього закладу – М.Концевич, А.Ведель, Я.Цих, А.Снісаревський. Вони у своїй творчості підхопили лінію хорового співу, започаткованого братськими школами Києва, Львова, Острога та інших міст України. Перебування А.Веделя у Харкові було не тривалим. Однак, саме на той період припадає значний розквіт його творчості. Тут композитор створює низку хорових концертів. Вони звучали не тільки у стінах колегіуму, але й міських церквах, а згодом у храмах усієї імперії. Про творчість М.Концевича у своїй книзі «Історія театру в Харкові» Г.Квітка-Оснорович написав: «Духовні концерти та інші п'єси ним складені славились далеко за межами Харкова і не тільки в часи Катериненської доби...».

З іменем іншого харків'янина, Гната Хоткевича, асоціюється поширення на початку XX ст. бандурного мистецтва в Галичині та Буковині. Патріот української землі з Слобожанщини став творцем Національного гуцульського театру.

Ідеї Національного театру в Харкові поєдналися з віянням часу. Нова доба революційних перемін, вплив модернізму, усе разом переплелось у єдине органічне ціле. Це самобутнє явище національного мистецтва отримало назву «Березіль». Саме у Харкові у 1926-1933 рр. театр Л.Курбаса став флагманом сучасного мистецтва. А п'єси українського драматурга М.Куліша, який розділив долю з Л.Курбасом увійшли в культурну спадщину світового авангарду. «Березіль» відкрив для світу і драматургію, і прозу, і надзвичайно гостру за національно-патріотичним спрямуванням публіцистику одного з найвидатніших модерністів в українській літературі – М.Хвильового.

Сучасна харківська композиторська школа є спадкоємцем музично-театральних та фольклорно-інструментальних традицій, якими славився Харків у XIX – початку XX століть. Серед оперних композиторів продовжувачів Лисенкових ідеалів композитори – Ю.Мейтус, Д.Клебанов та В.Губаренко, а композитори, що тяжіють до симфонічно-ораторіальних жанрів, перш за все згадаємо – В.Бібка, А.Гайденка, Г.Цицалюка та Л.Донник. Якщо у творчості А.Гайденка симфонізм тісно переплітається з народним інструменталізмом, то у творчості Л.Донник глибоке зацікавлення українським народним інструменталізмом має зв'язок із камерно-інструментальним мисленням і особливо з ораторіальністю, як проявом духовно-хорового мистецтва.

Збірку творів для цимбалів Л.Донник відкриває «Соната-епітафія» для цимбалів у супроводі фортепіано, яку автор створила в 1997 році на відзначення 120-річчя від дня народження Г.Хоткевича. Це єдиний твір у добірці, що характеризує ансамблево-симфонічне мислення. Композитор навіть передбачила заміну партії фортепіано ансамблево-оркестровою фактурою, зокрема капелою бандуристів. Цей масштабний і трагічний опус за своєю художньою сутністю музичного висловлювання вибрано упорядником на початок синопсису не випадково. В «Сонаті-епітафії» Л.Донник трансформує лише у властивій їй формі два надяскраві образи з української історії. Для теми головної партії вона запропонувала епіко-імпровізаційний тип висловлювання, що за своєю природою не є властивим для експозиційного викладу в сонаті. Натомість побічна партія – образ, сповнений пафосу і піднесеного звучання, що віддалено нагадує окремі інтонації «Національного Гімну України». Ці два моменти важливі для відзначення пам'яті українського патріота. Це оповідь

про козаччину, в яку був закоханий Г.Хоткевич. Але Л.Донник епічні образи поєднує з глибоко-філософською сутністю думи «Про Самарських братів». Звертаючись саме до цього поетичного образу зневіри, зради і підступу, автор ніби акцентує на тій гіркій історичній долі українського народу, яка на початку ХХ ст. обернулася соціальними та моральними катаклізмами.

У 1902 році в Харкові відбувся Археологічний з'їзд, що підсумував розвиток кобзарства. Ініціатором цього зібрання був Г.Хоткевич.

Доля так повернулася, що саме на Слобожанщині не лише завершили своє існування видатні бандуристи, але й цвіт української нації та мільйони селянства в роки сталінських репресій та голодомору. Тому важливим для творця є образ побічної партії. Ці трансформовані інтонації західноукраїнського композитора М.Вербицького у транскрипції Л.Донник наскрізь проникнуті гіркотою і болем. У ході розробки «Сонати-епітафії» автор повністю відходить від імпровізаційної невизначеності думи «Про Самарських братів» і наповнює фактуру енергетичними імпульсами, що виливаються у фінальний хорал. Поступове ствердження чіткості та прояснення об'єднуючої ідеї є тим оптимістичним підсумком, в якому навіть у формі епітафії автор заявляє не просто «Ще не вмерла Україна...», – вона живе, пам'ятає і шанує своїх героїв.

Так само, як «Гімн України» об'єднав поета з Центральної України (з Бориспільщини) П.Чубинського (родинне коріння з Млинівщини Рівненської обл.) та священника-композитора з Надсяння (з с. Млинів, Перемиського повіту) М.Вербицького, так ідея возвеличення харків'янина Г.Хоткевича, що приніс кобзарське мистецтво у Прикарпаття, об'єднала в патріотичному пориві композитора крайнього Сходу України Л.Донник зі Слобожанщини та автора цих рядків із Володимирії – Великої Волині (давня історико-політична назва Полісся та Волині).

Одночастинна «Соната-епітафія» для цимбалів у супроводі фортепіано, попри свою динамічну зміну настроєності та поступову кристалізацію образності, відзначається лаконізмом і прозорістю фактурного викладу. Властиву для думного епосу двоплановість висловлювання, тобто імпровізаційний характер подачі епічного тексту та конструктивно-організуючий бандурний супровід, Л.Донник розподіляє між двома інструментами. Епіка є прерогативою цимбалів, у той час як фортепіано буквально наслідує арпеджіато бандурних акордів. У роботі над «Сонатною-епітафією» композитор зверталася до практичних порад виконавців. Це композитор зазначає формулюванням, що редакція твору належить Харківському цимбальному педагогові О.Костенко та першим виконавцям О.Литвиненко-Савицькій (цимбали) і Н.Гусевій (ф-но). Така практична співпраця композитора дала свій відчутний результат. Оскільки і одна, і друга партії практично не вимагають будь-якої коректури і витримані в стилі концертного музикування.

Справжній патріотизм і національна гордість має початок у шані та возвеличенні своєї Малої Батьківщини. Такою для Л.Донник є Слобідська Україна. Свої знакові твори для цимбалів соло композитор називає – «Слобожанські фантазії», сповнені атмосфери відчуття широкого простору та вільнолюбного козацького духу. Без сумніву, для відтворення авторських характеристик слобідських земель неможливо абстрагуватись від фольклорних впливів. Обидві «Слобожанські фантазії» і перша, і друга занурені в атмосферу української обрядовості, причому, у другій фантазії автор сягає більш глибоких пластів.

Обидва твори написані композитором у 1995 році і знову у співпраці з викладачем цимбалів О.Костенко та виконавцем на цимбалах О.Савицькою, якій і був присвячений твір.

Композиція будується на двох музичних образах. А розвитковий характер у рамках викладу кожної з тем створює оригінальну трактовану автором форму рондо. Перша тема *Moderato*, а згодом *Andante* через свою метро-ритмічну неперіодичність та досить вузький амбітус мелодичного розгортання асоціюється з обрядовими наспівами, характерними, зрештою, не лише фольклору Слобожанщини, але й Полісся та Карпат.

Друга тема *Allegro* переносить нас із ліричної сфери вокального фольклору в сферу

інструментальної токатності. Два крила вокальної та інструментальної народної музики композитор об'єднує в єдиний стрімкий злет фантазії. Цікаво, що у ладовому відношенні гра мажоро-мінору, властива для обрядового фольклору, як найбільш давнього пласта, а також інструментального-народного музикування, стала тим об'єднуючим чинником, що дав змогу авторові досягти цільності при насиченому розвитку драматизму.

«Слобожанська фантазія № 1» дістала адекватну оцінку в мистецькому світі України. Вона була обов'язковим твором на II Міжнародному конкурсі виконавців на українських народних інструментах ім. Г.Хоткевича в м. Харкові в 2001 році.

«Слобожанська фантазія № 2» не є продовженням чи розвитком образної сфери першої. Композитор ніби поринає в добу Київської Русі і прагне через заглиблення в історичне минуле Слобожанщини виявити значимість та духовну велич рідного краю. На авансцену виходять тепер не образи козацької давнини чи фольклорної образності, а билинна велич українського Середньовіччя. Цимбали, як споріднений інструмент із псалтирем і гусями, піддаються для відтворення билинних наспівів та духовних псалмодій. Саме у такому строї думок сплітається музична тканина Л.Донник у «Слобожанську фантазію № 2».

Автор говорить про певні паралелі тематизму твору зі спогадами із дитинства. Безсумнівно, ці спогади стосувались казкового світу, де жили величні князі – фундатори Української держави та билинні герої.

Твір для цимбалів соло «Козацьке коло» – є зразок жанрово-танцювальної сценки, яка не переслідує вимог відтворення історичної достовірності. Це радше творчий шкід з приводу можливого втілення теми козаччини на театральних підмостках. Редакцію твору здійснили О.Костенко та О.Савицька. Останній композитор здійснила присвяту. Особливості авторських ремарок постійно тримають артиста не просто у «Козацькому колі», але й у полі театральнотанцювальної образності. Композитор наділяє цимбали тією енергетичною силою, яка змушує і виконавця, і слухача уявляти собі, незважаючи на досить простий виклад партії цимбалів, танцювальний ансамбль, в якому задіяні поруч з «хвацькими» козаками, ще й сповнені життєдайної сили козачки. Особливу увагу потрібно звернути на моторно-токатний елемент викладу, що пронизує твір. Синкопована акцентуація (такти 41 або 108) покликані лише відтінити загальну розміреність руху.

Від глибокого вшанування історичних постатей та заглиблення у скарбницю духовності українського народу та його обрядовості Л.Донник з легкістю перекидає місток до жанрових сцен та ліричних образів. Зразком прочитання сучасним автором народноромансової лірики є «Варіації» на тему української народної пісні «Терен цвіте». Композитор із невимушеною легкістю вінчає запашними квітами народної пам'яті свою цимбальну творчість. Її звернення до варіаційної форми є даниною не стільки класичному формотворенню, скільки фольклорній варіантності розвитку. Адже ж цей прийом відбиває ментальні особливості завжди готового до творчого пошуку та кохання прекрасним у різних іпостасях українського менталітету.

З подібних позицій Л.Донник підійшла і до написання ще одного циклу подвійних варіацій для цимбалів соло, назвавши його «Колядкова», з присвятою для О.Костенко. Цей твір використовує дві не надто поширені в сучасному побуті архаїчні колядки зі збірника «Пісні Слобідської України». «Колядкова» завершує збірку цимбальних творів Л.Донник. Це своєрідне віншування композитора усім сучасним і майбутнім поколінням – здоров'я, щастя, добра, злагоди та здатності вмінням постійно дивуватися з дива нового дня, що народжується, з народження нової особистості, що понесе у майбутні віки – пам'ять, обряд, звичай, дух і правду українського народу. Ці настрої закладені в обох колядках. Перша – «Ой дивне народження» та «Коляд, коляд, колядниця». Ці думки і прагнення композитора закладені в усій збірці цимбальних творів.

Багатства високохудожніх та мистецьких проявів, які породила українська земля, не складеш в один синопсис. Тут автор обмежився двома культурними центрами Сходу та Заходу України. Це покоління українських композиторів збагатило професійну народно-

інструментальну літературу яскравими композиціями. І вони повинні звучати як на Заході і Сході, так і на Півночі і Півдні України і, звичайно, далеко за її межами.

Список використаної літератури

1. *Мельничук С.* Концертні твори для цимбалів / С.Мельничук. – Рівне: Зелент О.І. – 160 с.
2. *Хоткевич Г.* Музичні інструменти українського народу / Г.Хоткевич. – Х.: ДВУ, 1930. – 264 с.
3. *Котюк Б.* Світовий конгрес цимбалістів / Б.Котюк // Цимбали як атрибутивний компонент семантики гуцульської фольклорної традиції. – Л.: Кобзар, 2001. – С. 51-53.
4. *Мельничук С.* Слобожанський оберіг / С.Мельничук. – Рівне: Волинські обереги, 2009. – 80 с.

Резюме

Розглядаються творчі здобутки харківського композитора Лариси Донник.

Ключові слова: цимбальне виконавство, творчість, композитор.

Summary

Melnychuk S. Western Ukraine is Slobozhanschyna in the instrumental-artistic measuring

Creative achievements of the Kharkiv composer Larysa Donn timer are examined.

Key words: performance, work, composer.

Надійшла до редакції 1.11.2012 р.